

CRKVA I VARAŽDINSKA GIMNAZIJA*

Kad se u subotu 4. listopada 1986., za vrijeme trećega Papina puta u Francusku, zrakoplov s Ivanom Pavlom II. spustio na lionski aerodrom Satolas, ondje je Sv oca uz druge odličnike dočekaio i predsjednik Francuske Republike François Mitterand. Pošto je Papa po običaju kleknuo i poljubio francusko tlo te nakon što su mu iskazane najviše počasti, Mitterand, po političkom uvjerenju socijalist, izrekao mu je srdačnu dobrodošlicu. U tom govoru izrekao je i ove riječi: „Lyon, la Croix-Rousse, Gerland, Fourvière, le Prado, Taizé, Paray-le-Monial, Ars, Annecy, to su imena koja ne mogu izgovoriti a da u isto vrijeme ne bih osjetio snagu i ljepotu.”¹

U svakoj zemlji, na tako i u našoj dragoj Hrvatskoj, ima mjesta, spomenika, ustanova, koje u nama bude osjećaje ponosa, pijeteta, slave, zahvalnosti. Koji će pravi Hrvat ostati hladan kada se spomenu Zagreb, Split, Dubrovnik, Šibenik, Trsat, Marija Bistrica, Remete, a mogao bih nabrajati i dalje. Zbog jednog takvog mjesta, koje ću sada spomenuti, okupili smo se na ovu Tribinu da komemoriramo 350. obljetnicu njegove gimnazije.

To je Varaždinska gimnazija koju godine 1636. osnovaše isusovci u Varaždinu, gradu što je tada bio cvatuće obrtničko-trgovačko središte gornje Hrvatske s jakom materijalnom bazom i visokom samosviješću građana. Taj je grad tada „brojio 600 kuća i dva puta više stanovnika nego što ih u to vrijeme imahu preostali hrvatski gradovi (u banskoj Hrvatskoj) – Zagreb, Križevci i Koprivnica zajedno”.²

Varaždin prije osnutka gimnazije

Prije šest godina Varaždin je proslavio osam stoljeća svojega postojanja. Ušao je u pisanu povijest godine 1181. ispravom kojom kralj Bela III, zagrebačkom stolnom kaptolu potvrđuje posjed Varaždinskih Toplica. U toj se ispravi spominje ime varaždinskog župana, pa onda prvi put i samo ime grada na Dravi, na sjeverozapadu Kraljevine Hrvatske. Varaždin je vrlo rano otvorio svoja gostoljubiva vrata raznim redovima koji su u grad donijeli vrednote kršćanske civilizacije i kulture.

* Ovo je predavanje održano na Tribini Filozofsko-teološkog instituta D. I. 14. siječnja 1987.

¹ La Documentation catholique, 2. Novembre 1986. N° 1927, str. 934.

² MIRA ILIJANIĆ – SLAVKO KAPUSTIĆ, *Gimnazija – SC 'Gabriel Santo' – Varaždin*, Zbornik. Poglavlje: „Varaždin u 17. i 18. stoljeću”, str. 3.

Prvi redovnici što dodoše u Varaždin bijahu ivanovci, članovi viteškog reda što 1137., za vrijeme križarskih vojni, nastade iz jedne bratovštine u bolnici sv. Ivana u Jeruzalemu. Odatle im i ime ivanovci, a nazivali su ih i hospitalcima jer su se bavili dvorbom bolesnika. Postoje još i danas, a zovu se „malteški vitezovi“, jer su nakon neuspjeha križarskih vojni bili potisnuti na Maltu. Ivanovci se u Varaždinu nisu dugo održali, ali su iza sebe ipak ostavili trag dvostrukoga kršćanskog idealizma: viteštva i karitativne brige za bolesnike.

Potkraj XIII. stoljeća dodoše u Varaždin franjevci, koji se ondje održaše do danas.

Koncem XVI. stoljeća osjeća se i u Varaždinu duh reformacije, djelomično pod utjecajem vlasnika varaždinske tvrđave iz obitelji Ungnad i zbog susjedstva s čakovečkom vlastelom knezovima Zrinski. Međutim, god. 1607. varaždinska tvrđava prelazi u posjed obitelji Erdödy, a njezini će članovi sve do sredine XIX. stoljeća biti veliki varaždinski župani, što je snažno utjecalo na razvoj života u Varaždinu, u prvome redu stoga što će taj grad postati jedan od središta katoličke posttridentske obnove, osobito pod utjecajem isusovaca kojima će se početkom XVIII. stoljeća pridružiti kapucini i uršulinke. Oba ta reda žive i djeluju u Varaždinu još i danas. Nakon ukinuća isusovačkoga reda 1773. pojavit će se na varaždinskoj kulturnoj sceni pavlini, koji će od 1776. do 1786. voditi isusovačku gimnaziju sve dok ih u našim stranama nije ukinuo Josip II. Njihovim ukinućem, kao i s isusovačkim, Varaždinska gimnazija neće ipak umrijeti, jer su je u dva navrata vodili biskupijski svećenici, od 1773. do 1776. te od 1786. pa do 1835., kada njezino vodstvo preuzimaju franjevci i vode je do 1853. a tada definitivno prelazi u državne ruke.

U uvodnoj riječi velike monografije *Gimnazija – Srednjoškolski centar Gabrijel Santo – Varaždin*, koja je izdana prigodom 350. obljetnice te, možemo reći slavne institucije. Emina Gomaz zapisala je ove zanosne misli:

„Gimnazija Varaždin osnovana je 1636. godine poslije Zagrebačke 1606. i Riječke 1627. godine. Varaždin je bio mali pogranični grad zabilježen u pisanim dokumentima 1181. godine, na rubu evropske civilizacije, ali je velikim vratima ove škole ušao u Evropu i usprkos svim povijesnim nedaćama nije do danas izašao iz nje. To žarište obrazovanja Gimnazija Varaždin, stvaralo je kroz stoljeća u Varaždinu nove izvore kulture i znanosti. Oblikovao je nove glasove koji su značili budućnost: kameralni studij, kazališne predstave, zanose hrvatskih narodnih preporoditelja, knjige. Ostavio je otkrića, misli spoznaje da ih do danas nismo mogli iscrpiti, glasove znanosti na latinskom jeziku, na njemačkom jeziku i na hrvatskom jeziku...“³

Isusovačko školstvo u Hrvatskoj prije ukinuća reda

U jednom od vrlo teških razdoblja hrvatske tragične i krvave povijesti, kad je nekoć slavno hrvatsko kraljevstvo zbog turskih napada i osvajanja bilo svedeno na „reliquiae reliquiarum“ i kada bi, prema onoj posloviци „inter arma silent

³ Isto, str. IX.

Musae" – Muze, ti simboli znanosti, umjetnosti i kulture bile osuđene na šutnju, u Hrvatsku dolaze isusovci te otvoriše škole u kojima se školova i za život spremi velik dio hrvatske inteligencije XVII. i XVIII. stoljeća. I tako jedna mala zemlja na rubu Europe ne potonu u mraku neznañja, već bi ožarena svjetlom nauke, kulture i humanizma. Veliku ulogu u tome odigra Družba Isusova svojim uzornim školstvom, dobro organiziranim po slavnom *Ratio studiorum*.

Od početka do svršetka XVII. stoljeća u hrvatskim gradovima isusovci osnovalaše svoje kolegije u kojima razviše bogatu školsku, odgojnu, književnu pa i pastoralnu djelatnost po brojnim Marijinim kongregacijama.

Prvi kolegij otvoriše u Zagrebu 1607., u kojem se, osim humanističkih disciplina, razvio i viši studij filozofije i teologije. Kolegij je poveljom kralja Leopolda I. godine 1669. dobio naslov i prava sveučilišta i tako Zagreb na ovom području Europe postade prvi sveučilišni grad. Dobismo svoju „alma mater croatica“. Sigurno je da je i trostoljetna sveučilišna tradicija u našem gradu pridonijela tome da će se ove godine u njemu održati Univerzijada.

Godine 1627. isusovci otvaraju kolegij u Rijeci, 1636. u Varaždinu, 1658. u Dubrovniku, 1687. u Osijeku, 1693. u Petrovaradinu te 1698. u Požezi. U Požezi, „slavonskoj Ateni“, Osijeku i Petrovaradinu isusovci su, osim viših škola, osnovali i uzdržavali i osnovne škole, a jednako tako na svojim imanjima oko Požege i Rijeke.

„Koliko je učenika pohađalo više isusovačke škole u Hrvatskoj, može barem približno pokazati podatak iz godine 1773., kad je Družba bila dokinuta, jer se broj đaka prilično mijenjao. Te je godine u Zagrebu bilo 304 učenika i 212 studenata, u Rijeci 158 učenika i 73 studenta, u Požezi svih zajedno 141, u Varaždinu 251 učenik, u Osijeku oko 100 i u Petrovaradinu 14 učenika.“⁴

Spomenimo još i to da su u Zagrebu, Varaždinu i u Rijeci isusovci imali i internate, a za njihovo uzdržavanje snosili su troškove ili sami isusovci ili dobročinitelji. Školovanje je bilo besplatno, a svi se troškovi po ustaljenoj praksi u Družbi Isusovoj podmirivahu ili iz posjeda koji su pripadali kolegiju, ili darovima dobročinitelja.

Osnutak kolegija u Varaždinu

Prigodom 300. obljetnice Varaždinske gimnazije, o. Miroslav Vanino, pokretač Zbornika za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, zvanog *Vrela i prinosi*, u njegovu 2. broju objavio je studiju pod naslovom „Prinosi povijesti varaždinske gimnazije XVII. i XVIII. vijeka“. U uvodu te studije o. Vanino piše: „O tristotoj godišnjici varaždinske gimnazije želi ovaj članak pridonijeti rukovet arhivskih podataka, koji će donekle osvijetliti prošlost naučnog zavoda, osnovanog u ono teško doba, kad je Hrvatska, tada još 'Slavonia', bila tek 'reliquae reliquiarum, ostanci ostanaka' trojedine Kraljevine, zavoda, koji je svjetlom naobrazbe i odgoja obasjavao znatan dio osakaćene domovine. Država je

⁴ MIJO KORADE, „Isusovci i hrvatski narod“, u *Ignacijev put*, 1, Uskrs 1985., str. 12. i 13.

tada u rijetkim samo prigodama prinosila za osnivanje i uzdržavanje ovakvih zavoda, pa su oni mogli postojati samo zadužbinama plemenitih ljudi, a onda požrtvovnošću redovnika, koji nisu radili za plaću, nego za ljubav k Bogu i bližnjemu. Zato je proslava jubileja varaždinske gimnazije ne samo kulturna slava, nego i čin pieteta prema dobrotvorima kojih je veledušnost osnovala i uzdržavala varaždinsku gimnaziju, i prema generacijama starih Isusovaca, koji su se za hrvatski narod i njegove sinove žrtvovali kroz kojih 140 godina...".⁵

Poticaj da se u Varaždinu otvori isusovačka gimnazija došao je iz Zagreba, gdje su se isusovci već afirmirali takvom školskom ustanovom. Gradsko poglavstvo Varaždina poslalo je stoga godine 1628. delegaciju u Zagreb tamošnjem rektoru Zagrebačkog kolegija s molbom da isusovci i u Varaždinu osnuju latinšku školu. Molba bi riješena nešto kasnije i tako je 1632. austrijski provincijal, pod kojeg je tada pripadalo hrvatsko područje, poslao u Varaždin dvojicu otaca da ondje osnuju i otvore svoju kuću. Bijahu to oci Petar Ljubić, rodom iz Srijemske Mitrovice, te o. Martin Lauš, rodeni Zagrepčanin. Pošto je osigurana potrebna materijalna baza, u jesen 1636. u Varaždinu je otvorena isusovačka škola s dva niža razreda. Već iduće godine otvore se još dva razreda; godine 1639. škola ima 5, a 1645. svih šest razreda.

U prvoj školskoj godini isusovačku zajednicu u Varaždinu činili su ovi članovi: p. Antonius Máyr, superior; p. Nicolaus Sartorius, Krajačević, concionator-propovjednik; p. Martinus Lausus, Lauš, procurator; magistri Juraj Habdelić, predavao u II. razredu i Pavao Lončarić, predavao u prvom razredu, koji je bio kao priprava za gimnaziju; napokon brat Martin Merlić, ekonom.

„Prva isusovačka rezidencija u Varaždinu bila je tzv. Zagrabijaševa kuća, koju 1635. godine daju u zamjenu za kuću Petra Ridjanca i doplaćuju 1.000 forinti. Gašpar Drašković im poklanja kuću de Rudellis. Oba ta objekta bila su na mjestu na kojem će se kasnije graditi kolegij. Godine 1637. gimnazija seli u posebnu zgradu koju je iz hrastovine dao sagraditi Gašpar Drašković. Kad je god. 1648. u Varaždinu izbio veliki požar zgrada Gimnazije potpuno je izgorjela, a stradala je i rezidencija. Odlukom Hrvatskog sabora sva davanja isusovačkih kmetova imaju se tada koristiti za obnovu gimnazijske zgrade. U tu svrhu traže isusovci, godinu dana kasnije, preko Sabora, pomoć za dovoz građevnog materijala. Na preporuku tadašnjeg bana Nikole Zrinskog, odlučuje Sabor, naglasivši korisnost te škole, da nova gimnazijska zgrada mora biti jednokatna zidanica. Ta zgrada, istočno od crkve, stoljećima je bila sjedište Varaždinske gimnazije sve do gradnje nove u Preradovićevoj ulici.

Na zasjedanju Sabora u Varaždinu 1642. godine zastupnici i hrvatski plemići zaključuju gradnju isusovačke crkve te su se u njoj već 1656. godine mogli obavljati crkveni obredi. Kako je ta crkva kasnije stradala od požara, bila je u nešto izmijenjenom obliku, obnovljena u duhu kasnog baroka.”⁶

⁵ *Vrela i prinosi*, br. 2, str. 122–123.

⁶ MIRA ILIJANIĆ – SLAVKO KAPUSTIĆ, *nav. dj.*, str. 7.

Godine 1650., dakle tek što se nekako zagrijao rad isusovaca u Varaždinskoj gimnaziji, nastade opasnost da vrhovna uprava reda dokine tu gimnaziju, a otvori je u Ptuju. Čini se da je glavni razlog za takav potez bio taj što se još u potpunosti nije riješila materijalna baza takve ustanove, a na to se u Družbi mnogo pazilo jer se smatralo da je za normalan i plodan rad u jednom kolegiju potrebno imati ekonomsku sigurnost.

Tadašnji poglavar varaždinske kuće, Juraj Gailer, iako rodom iz Slovenije, iz Novog Mesta, te Hrvat otac Juraj Habelić, u svojim su se izvještajima generalu reda živo zauzeli da Družba i dalje ostane u Varaždinu te ondje nastavi svojim plodonosnim radom. Habelić je u prilog Varaždina pred Ptujem naveo šest razloga te pobio sva tri prigovora koja su bila protiv Varaždina. A Gailer je za ostatak i rad isusovaca u Varaždinu naveo čak 12 razloga. Zanimljivosti radi navest ćemo ih nekoliko.

„U Ptuju bi škole bile prazne, jer je tamo mladeži malo, a roditelji ju radije šalju u zanate. Mladež iz Hrvatske ne bi onamo išla, jer imućni bi radije išli u Graz ili Beč, a siromašniji bi lakše živjeli u krajevima 'Slavonije i Hrvatske', gdje ima svega u obilju, osobito u Varaždinu, gdje i sami gramatiste i principiste (daci 3. i 2. razreda) dobiju kao instruktori opskrbu. K tomu, Hrvati (tota Croatica natio) ne mare za obrt, nego vole izabrati knjigu ili oružje.

Varaždinska je rezidencija velika ispovjedaonica slavonske krajine i susjedne Ugarske. Jedni kad imaju posla u generala, upotrebljavaju priliku da se ispovjede, drugi dolaze u poslovima svoje savjesti. Svake godine grne k nama sve više naroda. I krajišnici čeznu upravo za našima, otkad su nazad dvije i tri godine iskusili korist misija. Treba dakle povisiti broj poslanika.

Misle neki, da je u Ptuju zdraviji zrak nego u Varaždinu. Baš protivnog je mišljenja doktor de Apostolis, komu do carskog liječnika nema ravna. Kapucini imaju u Ptuju krasan položaj, pa opet se tuže na ptujski zrak i češće dolaze zbog zdravlja u Varaždinske Toplice. Naši, Oci i braća, koji su drugdje venuli, ovdje su zdravi; a koji su ondje umrli, ti su većinom bolesni došli.

Za Ptuj govori tek jedno: veća udobnost. No baš to treba da nas potakne da na ono mjesto ne mislimo. Bogati ptujski dvorac još bi više davao povoda ogovaranju, kako je Družba u Austriji bogata. A osim toga, gdje ima mnogo udobnosti i zabave, naći će se i onakvih, koji će im srce prikloniti. Toga se bojati na ptujskom imanju, s kojim su skupčana prava ribanja, ptičarstva i lova.

I Gailerov zaključak: Jasno je, dakle, da nema pravog uzroka, zašto bi se osnovao kolegij radije u Ptuju negoli u Varaždinu.”⁷

O. Vanino navodi da je „pravi osnivač varaždinskog kolegija grofica Ana Margareta Thonhausen, koja je kraljevskim darom od kojih 50.000 forinti stvorila zakladu i time udarila temelj kolegiju. Nato je general reda o. Pavao Oliva (1664. –1681.) god. 1678. varaždinsku rezidenciju uzvisio na čast kolegija i mjesto superiora postavio rektora. Prvi je rektor bio o. Lovro Sabater, koji je uveden u

⁷ *Vrela i prinosi*, br. 2, str. 131–133., razlozi: 2, 9, 10 i 11.

službu na četvrtu adventsku nedjelju, 18. prosinca 1678. Na svečanoj Misi zapaljena je voštanica kod glavnog oltara u zalivalnu spomen osnivačice. Nakon službe Božje slijedila je svečanost u kolegiju, kojoj su prihivali prvaci plemstva i velikaša kraljevine: uz pljesak i čestitke proglašen je prvi rektor."⁸

Spomenimo još jednu pojedinost koju navode Mira Ilijanić i Slavko Kapustić. „Godine 1659. odlučuje protonotar kraljevstva, Ivan Zakmardi, o osnivanju konvikta u kojem bi živjeli dobri, a siromašni daci Varaždinske gimnazije. U tu svrhu on ostavlja oporukom velik dio svoga imanja a još prije svoje smrti osnovao je i zakladu za zgradu. To je danas barokna dvokatnica u Lončarićevoj ulici koju su izgradili varaždinski zidari, braća Blaž i Jakov Jancić. Za svoj su rad dobili 'dobrog novca koji je tada u Varaždinu bio u opticaju'. Zgrada je završena 1672. godine."⁹

Neki podaci o Varaždinskoj gimnaziji do ukinuća Družbe Isusove

Kažem neki, jer će zaokruženu sliku o varaždinskom kolegiju dati tek II. svezak Vaninova djela *Isusovci i hrvatski narod*, koji je u tisku. Prvi je izišao u Zagrabu 1969. o 300. godišnjici Zagrebačkog sveučilišta, a drugi će, eto, izići o 350. obljetnici Varaždinske gimnazije.

Kao i u svim drugim isusovačkim školama, tako se i u Varaždinu sav školski rad odvijao prema *Ratio studiorum*. To je kratak i zbijen nacrt didaktike i pedagogije kako u kolegijima poučavati i odgajati. Svrha isusovačkog poučavanja nije toliko posve materijalna izobrazba, tj. steći što više znanja, nego formalna, koja se, doduše, sastoji u izobrazbi uma, ali se ne zaustavlja pri tome, već ide i za učvršćenjem volje u težnji za onim što je dobro i plemenito. Zato su se isusovci, osim strogo školskog rada, bavili i raznim natjecanjima učenika te dramskom umjetnošću. Tko želi saznati više o *Ratio studiorum*, upućujem ga na svoj članak „Uz 400. obljetnicu *Ratio studiorum*“, objavljen u Hrvatskoj književnoj reviji *Marulić*, broj 3, 1986., str. 343–346.

Jedan od izvora iz kojih možemo crpsti informacije o životu i radu Varaždinske gimnazije jesu tzv. „*Litterae annuae*“, tj. godišnji izvještaji što ih je svaka isusovačka kuća morala slati centralnoj upravi reda u Rim. Evo nekoliko podataka iz takvih izvještaja!

Ako bi se našao kakav mecena, učenicima bi se kao poticaj za učenje dijelile nagrade. Jedan takav mecena bijaše grof Gašpar Drašković. Za njega „*Litterae annuae*“ iz godine 1639. bilježe da je velikodušno, kao i minulih godina, dao sredstva za nagrade vrijednim učenicima. Nagrade bi se na svečan način dijelile u kazalištu, mjestu gdje su se izvodile predstave.

Iz iste godine „*Litterae annuae*“ vrlo pohvalno govore o vladanju i napretku varaždinskih učenika. Navodimo doslovno: „Škole ne zaostaju za prijašnjim godinama ni brojem đaka, ni naukom, ni bogoljubnošću. Polazi ih mladež sposobna za svaku vrstu znanja i umijeća.“ Iduće godine „*Litterae*“ ističu darovitost i

⁸ Na istome mjestu.

⁹ MIRA ILIJANIĆ – SLAVKO KAPUSTIĆ, *nav. dj.*, str. 7.

hogoljubnu čud hrvatske mladeži. Ta je mladež za velikog rata za oslobođenje od Turaka godine 1686. zajedno s građanima Varaždina posla pješice u procesiji Majci Božjoj u obližnji Biškupec moleći putem Lauretanske litanije.

Dakako, znalo je biti i učeničkih afera, osobito zbog sporova oko njihovih povlastica i autonomije što su ih od davnine uživale i one srednje škole koje nisu bile pripojene nekom sveučilištu.

Zanimljiva je činjenica da su isusovačku gimnaziju u Varaždinu polazili i učenici nekatolici. Bio je to svojevrsni ekumenizam već u ono doba kada su među raznim kršćanskim konfesijama postojali oštri sukobi i velika zatvorenost, isključivost, pa čak i nesnosljivost. Prvi put učenici nekatolici spominju se godine 1657. Bili su to sinovi evangeličkih obitelji iz Ugarske te iz Medimurja.

Jedno sačuvano pismo o Petra Ljubića upravljeno generalu reda od 15. prosinca 1632., dakle, još prije nego je u Varaždinu formalno osnovana gimnazija, sadrži vrlo zanimljiv podatak. Ljubić piše generalu da je već dvaput bio u Medimurju i da je taj kraj gotovo sav pod utjecajem Lutherove i Calvinove nauke. Unatoč tome svi su ondje – što je pravo čudo – vrlo dobro raspoloženi prema isusovcima i veoma se raduju njihovom dolasku u Varaždin. Čak mole i zaklinju da u tom gradu otvorimo škole, pa će i oni slati u njih svoju djecu i prema mogućnostima pridonositi uzdržavanju kolegija.

Zanimljive su i statistike o broju učenika Varaždinske gimnazije. „Prve godine počelo je sa školom oko 250 đaka. Slijedeće se godine broj penje na 300. Redovito se broj đaka kolebao između 300 i 400. Najveći broj bijaše god. 1747.: bilo ih je 874, a naredne godine 485, od njih su trinaestorica otišla u redovnike. Najmanji broj đaka bio je god. 1657., oko 50, i to radi požara, kuge i tada još nedovršene zgrade kolegija... Iz sačuvanih podataka vidi se također da su se pavlinski, franjevački kapucinski samostani punili đacima isusovačke gimnazije.”¹⁰

Da se u Varaždinskoj gimnaziji dobro radilo, da je u njoj bilo idealizma, o čemu najbolje svjedoče brojna duhovna zvanja, potvrđuje i činjenica da su Hrvatski staleži i redovi zajedno s rektorom Zagrebačkog kolegija odlikovali rektora Varaždinskog kolegija mjestom i glasom u Hrvatskom saboru. Učinili su to članom 5. na saborskoj sjednici održanoj 2. veljače 1697. u biskupskom dvoru u Zagrebu pod predsjedanjem biskupa Stjepana Selišćevića, tada valjda banskog namjesnika. Time su htjeli priznati zasluge isusovačke škole u Varaždinu za kulturni napredak hrvatskoga naroda.

Vrijeme nam ne dopušta da opširnije progovorimo o povijesti varaždinskog isusovačkog kazališta, koje je predstavama nadopunjavalo obuku i odgoj u školi i u kolegiju. Kazališna prostorija s pozornicom bila je u gimnazijskoj zgradi. Prvi put spominje se godine 1673. kad se prikazivao komad o životu sv. Katarine, djevice i mučenice. Za tu je predstavu bilo nabavljeno čak 12 kulisa, a kao nešto novo ističu se u scenariju valovi i oblaci.

U Varaždinu su se prikazivale i predstave iz povijesti, npr. o Mariji Stuart. Da hi pozornica bila što življa, korištene su svjetiljke, prizme, leće i ogledala.

Najviše grade za repertoar davao je stari grčko-rimski klasični svijet, naravno

¹⁰ IVAN JÄGER, „Isusovački kolegij u Varaždinu”, u *Život* XVII (1936) 372.

zbog toga što je nastava u gimnaziji bila humanistička: latinski i grčki jezik i književnost.

No davali su se različiti komadi i moralnog sadržaja koje su obično izvodili učenici nižih razreda. Bilo je i komada iz Biblije.

Nisu nedostajale ni komedije, no one su se iz pedagoških razloga rjeđe prikazivale, uglavnom o pokladama. Mališani su znali izvoditi i pastirske igre.

Kasniji bujni kazališni život u Varaždinu ima, sigurno, dugu tradiciju, otprilike 135 godina, koliko je djelovalo isusovačko kazalište.

Priličnu ulogu u životu i odgoju varaždinske gimnazije odigrala je i učenička Marijina kongregacija, osnovana 1644. Ta je kongregacija, osim redovitih sastanaka, razvijala i druge aktivnosti u duhu Marijinih kongregacija, kojima svrha bijaše vlastito posvećenje i apostolat. Do osnivanja Marijine kongregacije u Varaždinskoj gimnaziji došlo je na pticaj samih učenika koji su požurivali njezin osnutak. Obilje podataka o svemu tome donijet će II. svezak Vaninova djela *Isusovci i hrvatski narod*.

Glasoviti profesori i učenici Varaždinske gimnazije

U 350 godina postojanja Varaždinska je gimnazija imala odličnih profesora, a i učenika, koji su dali odličan prilog kulturi hrvatskoga naroda; neki od njih i na širem planu, tj. izvan granica svoje domovine. Nemoguće ih je u ovako ograničenom prikazu sve nabrojiti, pa ćemo se ograničiti samo na neka imena. Budući da je tema ove Tribine „Crkva i Varaždinska gimnazija”, nabrojiti ćemo u prvome redu ljude Crkve, zaslužne za razne grane kulture u nas i u svijetu. Iz razdoblja od osnutka Varaždinske gimnazije pa do ukinuća Družbe Isusove navodimo ove znamenite ličnosti:

1. *Juraj Habdelić* (1609.–1678.), jedan od prvih dvaju predavača na Varaždinskoj gimnaziji. Na njoj je djelovao u više navrata. Predavao je sintaksu i gramatiku, retoriku i poetiku. Vrlo je zaslužan za osnivanje Zagrebačkog sveučilišta i stoga se ubraja među najznačajnije ljude u povijesti hrvatskoga školstva. Svojim *Dikcionarom* postao je jedan od pionira hrvatske leksikografije. Kao književnik i leksikograf vrijednostima svojih djela daleko je nadrastao svoje doba. Prvi je u Hrvatskoj počeo skupljati i sređivati leksičko blago hrvatskog jezika, posebno hrvatskokajkavskog narječja. Tko zna što znači kultura knjige i jezika, pogotovo u povijesti malih naroda, kojih je samobitnost uvijek u opasnosti, znat će ispravno ocijeniti i Habdelićeve zasluge.

2. *Franjo Jambrečević* (1631.–1703.). U Varaždinu je poučavao gramatiku, tzv. humaniora, filozofiju i moraliku. Autor je prvoga hrvatskog filozofskog priručnika *Philosophia peripatetica* (iz logike, fizike i metafizike). Djelo je objavljeno u Beču 1669.

3. *Antun Kanizlić* (1700.–1777.), najznamenitiji hrvatsko-slavonski pjesnik XVIII. stoljeća. U književnosti je stil rokoko razvio do vrhunca. U Varaždinu je službovao u tri navrata, a neko vrijeme bio i nadstojnik nauka.

4. *Josip Mikoci* (1734.–1800.). Povjesničar i latinist, latinski pjesnik. U dva navrata bio je gimnazijski profesor u Varaždinu. Glavno mu je djelo *Otorum*

Croatiae liber unus (tiskano je 1806. u Budimu) u kojem kritički problematizira odabrana pitanja iz starije hrvatske povijesti.

5. *Nikola Plantić* (1720.–1777.), Zagrepčanin, poznat kao misionar u Paragvaju i Argentini, daleko izvan granica vlastite domovine. Neko je vrijeme djelovao u Varaždinu kao gimnazijski profesor, predavač sintakse, a kasnije i kao rektor Varaždinskog kolegija. Ostavio je u rukopisu djelo *Kratko vpeljavanje k dijačkom govorenju*, gramatički priručnik za hrvatskokajkavski jezik prema uzoru na latinsku gramatiku.

6. *Ignacije Szentmártoni* (1718.–1806.), rodom iz Kotoribe. Szentmártoni je bio varaždinski profesor god. 1738. i 1743. Najglasovitije mu je djelo prva gramatika hrvatskoga književnog jezika objavljena u Varaždinu 1783. na njemačkom jeziku *Einleitung zur kroatische Sprache für Deutsche*. Prije četiri godine pisalo se u nas o patru Szentmártoniju i o njegovu djelu prigodom 200. obljetnice tiskanja tog djela. Medimurci se posebno njime ponose.

Daleko bi nas odvelo da još nabrajamo. Tko želi o tome saznati više, neka pročita veliko poglavlje u monografiji *Gimnazija SC Gabriel Santo – Varaždin. „Značajne i zaslužne ličnosti Varaždinske gimnazije (1636.–1986)“*. Uvod u troipolstoljetnu bio-bibliografsku građu, što ga je znalački napisao i uz brojne suradnike uredio Ernest Fišer (str. 261–360). Iz toga prvoga razdoblja, osim ličnosti koje smo spomenuli, on uz druge navodi još i ove ličnosti: Tita Brezovačkog, *Stjepana Glavača*, (1627.–1680.) isusovca, Varaždinca, autora Zemljovida Hrvatske iz god. 1673., na kojem su prikazani ostaci ostataka trojedne Kraljevine, tj. onaj dio, koji je u ono vrijeme bio u vlasti, kako kaže Miroslav Vanino, hrvatskoga kralja iz loze Habsburgovaca. Zatim navodi *Ferdinanda Konščaka* (1703.–1759.), Varaždinca, misionara u Meksiku, geografa i kartografa, koji je poduzeo veliko znanstveno putovanje istražujući istočnu obalu donje Kalifornije sve do ušća rijeke Kolorada, dokazavši da je Kalifornija poluotok, a ne otok, kako su neki mislili. U novije doba u američkoj povijesti ponovno je vrednovan i naš Konščak.

Od ličnost iz razdoblja nakon ukinuća Družbe, kojih također ima mnogo, spomenut ću samo trojicu.

1. *Vatroslav Jagić* (1838.–1923.), rodeni Varaždinac, bez sumnje najznamenitiji u osamstoljetnoj povijesti toga grada, slavist, doktor filozofije, višestruki akademik, znanstvenik svjetskoga formata. Jedan praški profesor ubraja ga na području kulture među pet najznamenitijih Hrvata. To su uz njega: Bošković, Strossmayer, Meštrović i Frane Bulić.

Jagić je završio prva tri razreda gimnazije u Varaždinu, kad su tu školu vodili oci franjevci. Ostale je razrede završio u Zagrebu. Iz njegove autobiografije vidi se koliko je bio povezan s rodnim gradom u koji je obvezno dolazio na praznike iz velikog svijeta, a za to vrijeme po dobroj varaždinskoj tradiciji hodačastio bi Majci Božjoj Bistričkoj. Iako je umro u Beču, pokopan je na divnome varaždinskom groblju.

2. *Franjo Rački* (1828.–1894.), povjesničar, političar, doktor teologije. Uz Strossmayera najzaslužniji za razvoj hrvatske kulture i znanosti u XIX. stoljeću.

3. *Dr. Antun Bauer* (1856.–1937.), filozofski i teološki pisac te zagrebački nadbiskup i hrvatsko-slavonski metropolit. Ove godine navršit će se 50 godina od njegove smrti. Šteta je što o njemu kao i o tolikim drugim velikanima naše krvi nemamo znanstveno pisane monografije koju bi on zbog svojih djela na raznim područjima društvenoga, crkvenoga i kulturnoga života doista zaslužio. Njegovo je veliko djelo Nadbiskupska klasična gimnazija u Zagrebu, najprije na Kapitolu, a onda na Šalati, gdje je nadbiskup Bauer s dakovačkim biskupom Akšamovićem sagradio velebne dvore Dječačkog sjemeništa, koje djeluje i danas. Sjemenišna škola na Šalati dala je hrvatskoj Crkvi ne samo ugledne svećenike, od kojih neki postadoše biskupi, pa i jedan kardinal, nego i toliko drugih kulturnih radnika, zaslužnih za hrvatsku znanost i kulturu.

Bauer je bio gimnazijalac u Varaždinu od 1863. do 1867. U izdanju KS iz Zagreba, u Biblioteci: Eseji, Zora Križanić objavila je svoju studiju *Antun Bauer i njegova filozofija*. Ta knjiga na 151 stranici daje prilično lijep uvid u život i djelo velikog Nadbiskupa.

Zaključak

Daleko sam od toga da bih potpuno odgovorio na temu ove Tribine. Vremenska nam je ograničenost nametnula izbor onoga što smo rekli, svjesni da to nije sve. Unatoč tome mislim da smo i mi na ovome forumu uz proslave 350. obljetnice Varaždinske gimnazije, održane u Varaždinu 4. listopada i 20. prosinca prošle godine, dali svoj čedan prilog toj važnoj obljetnici, te da ćemo odsada mjestima koja će u nama buditi osjećaj snage i ljepote pribrajati i Varaždin i njegovu slavnu i zaslužnu gimnaziju. Ona neka bude simbol svega crkvenog školstva u Hrvatskoj, svega onoga što je Crkva učinila za kulturu našeg naroda, pomožući mu tako u teškim i opasnim časovima povijesti da očuva svoju samosvojnost.

Živjet će i dalje ovaj narod ako bude jak biološki, ekonomski, a nadalje moralno i kulturno, jer čovjek ne živi samo od kruha nego i od riječi, i one napisane u knjizi nad knjigama, u Bibliji, i od one pisane u knjigama i časopisima lijepe riječi, objektivne znanosti, izrečene također i u ostalim kulturnim granama, kao što su glazba, slikarstvo, kiparstvo, graditeljstvo, pa i one što ju je naš narod izricao u svojem folkloru, narodnim nošnjama i običajima. Nadahnute za daljnji stvaralački život i rad, za stvaranje novih djela hrvatske kulture, nalazit ćemo i u prošlosti, koja je kulturom bila bogata, samo je treba otkrivati, vrednovati i od nje učiti za sadašnjoj i budućnost.